

Branka Berce Bratko

ETNOLOGIJA IN VARSTVO NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE KOT TEMELJ ZA RAZVOJ IN OHRANJANJE IDENTITETE V SLOVENIJI

IZHODIŠČA

Razvijanje in ohranjanje identitete je tesno povezano z ohranjanjem kulturne dediščine, z varstvom vrednot in z njihovo sporočilnostjo *in situ*. Te vrednote so lahko predmeti, prostori ali dokumenti, ki so opredeljeni kot posebna - zavarovana območja oziroma so shranjeni v muzejih in arhivih. Lahko so tudi elementi našega vsakdanjega okolja, vsakdanjega življenja oz. - po strokovni terminologiji etnologov - načina življenja ali prostora v najširšem pomenu besede: fizičnega, socialnega in ožje kulturnega prostora oz. kulturna dediščina.

Etnologija kot ena izmed humanističnih strok, ki je soustvarjala temelje za varovanje dediščine, tako premične kot nepremične, mora prenesti strokovna spoznanja in pionirske poizkuse iz prakse tudi v zakonodajo, za kar so dani temelji z novo državo Republiko Slovenijo. Pomembno dejstvo je, da se je v zadnjih letih povečala zavest o pomenu dediščine kot temelju za razvoj in ohranjanje identitete v samostojni, novi državi Sloveniji.

ZAKONODAJNI TEMELJI

Po Ustavi Republike Slovenije država skrbi za ohranjanje dediščine in ustvarja možnosti za skladen civilizacijski in kulturni razvoj Slovenije, kar je zapisano v zadnjem stavku prvega odstavka 5. člena Ustave RS. Le-ta določa, da morajo biti zakoni in drugi predpisi v skladu s splošno veljavnimi načeli mednarodnega prava in z mednarodnimi pogodbami, ki obvezujejo Slovenijo.

Ratificirane in objavljene mednarodne pogodbe se uporabljajo neposredno, o čemer govori 8. člen Ustave RS. Vsakdo je dolžan v skladu z zakonom varovati naravne znamenitosti in vrednosti ter kulturne spomenike. Država in lokalne skupnosti skrbijo za ohranjanje naravne in kulturne dediščine (73. člen).

Temelj za varovanje naravne in kulturne dediščine je *Zakon o naravi in kulturni dediščini* (Ur. l. SRS 1/81, 42/86, 8/90 in Ur. l. RS 26/92), ki *uzakonja integralno varstvo naravne in kulturne dediščine*. Ta zakon je še iz prejšnjega sistema in je organizacijsko težko izvedljiv, zato tudi dokaj neuspešen. Po letu 1992 so bile težnje za resorsko razdružitev naravne in kulturne dediščine.

Pomembno dejstvo je, da je zakonodaja do neke mere v to že posegla, in sicer z ločitvijo naravne in kulturne dediščine z *Zakonom o delu, organizaciji in delovnem področju ministrstev* (Ur. l. RS 71/94). Tako je zakonodajalec s tem zakonom strokovno razdelil in razdružil doslej integralno varstvo v dva dela:

- a) *varstvo narave*, ki je po tem zakonu v pristojnosti Ministrstva za okolje in prostor oz. Uprave za varstvo narave;
- b) *varstvo kulturne dediščine*, ki je v pristojnosti Ministrstva

za kulturo.

Sporno področje oz. dvojno varovana pa naj bi bila *kulturna krajina*.

Posebni problem predstavlja državna uprava na ravni regij. Regionalni zavodi za varstvo naravne in kulturne dediščine, ki so bili doslej zadolženi za integralno varovanje v regiji, so ostali na polovici reorganizacije ministrstev. Varstvo narave deluje bolj centralno, varstvo kulturne dediščine pa je bolj samostojno in v odnosu do državne uprave strokovno bolj sodobno povezano in organizirano.

Bivši Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine nadaljuje delo kot *Uprava RS za kulturno dediščino* (20. čl.) in v sestavi Ministrstva za kulturo opravlja upravno-pravne in strokovne naloge na področju kulturne dediščine. Upravne in strokovne naloge s področja varstva narave pa izvaja *Uprava RS za varstvo narave* pri Ministrstvu za okolje in prostor (11. čl.).

Zakon o upravi (Ur. l. RS 67/94) prinaša medministrski sporazum, po katerem preidejo naloge na področju varstva naravnih vrednot, naravne dediščine ter favne in flore pod okrilje Ministrstva za okolje in prostor. Izjema so oblikovana narava in tisti deli narave, ki imajo kulturno vrednost - ti ostanejo v pristojnosti Ministrstva za kulturo (49. čl.).

Posebnost predstavlja v tem pogledu tudi *Zakon o varstvu okolja* (Ur. l. RS 32/93, 1/96), ki ureja tudi lastniške odnose, in sicer tako, da je po tem zakonu narava javno dobro in kar je javno dobro, je last Republike Slovenije (111. čl.). Država podeljuje koncesije in jih pogojuje (16.-20. in 21.-24. čl.).

Pomena kulturne dediščine in posledic njene morebitne izgube smo se posebno zavedli ob vojni v neposredni sosesčini, ko sta vojne grozote v javnih občilih predstavljala predvsem dva podatka: število človeških žrtev in število poškodovanih in uničenih objektov kulturne dediščine. V spominu je tudi nepotrebna izguba Breginja in drugih biserov slovenske kulturne identitete ob naši zahodni meji, ki smo ga izgubili zaradi nepripravljenosti na naravne nesreče, zaradi neustrezne politike obnove in zapostavljanja strokovnih argumentov. Ogroženost kulturne krajine kot temeljne prvine identitete in oblikovanja nacionalne varnosti predstavlja nerazrešen problem varstva večjih sklopov v naravnih parkih, posebej s spremembo Ustave RS v 68. čl. ob vključevanju v Evropsko Zvezo.

RAZMERJE MED STROKO, ORGANIZIRANOSTJO IN ZAKONODAJO

Razmerje med stroko in organizacijo ter zakonodajo si bomo ogledali po posameznih kategorijah varstva in organizacije.

PROBLEMATIKA IN PROBLEM NARAVNIH PARKOV

Slovenija ima najvišjo biotsko raznovrstnost in krajinsko raznolikost v Evropi in je glede tega celo svetovni fenomen. Evropske države veljajo za naravovarstveno razvite, če imajo vsaj 20 % ozemlja države razglašene za parke. Parki so posebna kategorija integralnega varstva narave in kulture. Problem Slovenije ni le 4,8 % oz. 8,3 % površin, ki so razglašene kot parki, marveč tudi strokovno povezovanje in izvajanje integralnega varstva. Najbolj nedorečeno in pereče je (ne)sodelovanje na področju parkov, predvsem bodočih parkov.

Posebna varstvena kategorija je varstvo kulturne dediščine v kompleksnih varovanih območjih, kot so *naravni parki* (naravni, regijski ali krajinski). V njih naj bi zagotovili celovito ohranitev posebno pomembne naravne in kulturne dediščine - ob upoštevanju drugih prostorskih vrednot območij in sinergetskih učinkov posameznih sestavnih delov.

Neprijemna razdelitev pristojnosti oz. neizvajanje zakonsko določenih nalog in prevzemanje nalog, ki nesporno sodijo na področje kulture, je prvi zaviralni moment.

Med spomeniki velikega ali izjemnega pomena imamo *naravne krajine*, ki so po merilu izjemne univerzalne vrednosti svetovno pomembne in so na *Listi svetovne naravne dediščine* pri Unescu. To so Škocjanske jame in Matični Kras, ki je v kombinaciji z izjemnimi kulturnimi - predvsem naselbinskimi - celotami.

Posebni problem predstavlja strokovna usmeritev na naravne parke in nezadostno priznavanje Unescove kategorije MAB Biosfernih območij. Te kategorije omogočajo integralno varstvo in kombinacijo z gospodarstvom in soupravljanjem v parku ter povezavo v svetovno mrežo MAB rezervatov oz. MAB območij.

PROBLEMATIKA IN PROBLEM KULTURNE DEDIŠČINE

Nepremična kulturna dediščina so posamezni objekti, skupine objektov ali območja, katerih varstvo je zaradi njihovega zgodovinskega, arheološkega, umetnostnega, družbenega, etnološkega ali tehničnega pomena v javnem interesu. Kulturno dediščino prepoznavna služba varstva kulturne dediščine in o tem vodi uradno zbirko podatkov. Predstavljajo jo arheološka, stavbna, memorialna, vrtno-arhitekturna in naselbinska dediščina ter dediščinska kultura in zgodovinska krajina.

V to kategorijo sodijo tudi *prostorske prvine*, ki dokumentirajo način življenja, dejavnosti oz. dosežke človeka v določenem prostoru-območju. Dediščina je *edinstveno, nenadomestljivo in neobnovljivo bogastvo in predstavlja identiteto države*.

Kulturni spomenik je tista kulturna dediščina, katere varstvo je v javnem interesu zaradi njenega posebnega kulturnega pomena, kar se kaže v posebnem odnosu do tega dela dediščine, predvsem v zahtevnejšem načinu njegove obnove, v zahtevnejših prostorskih in drugih omejitvah. Za njih je po zakonu (*Zakon o naravni in kulturni dediščini*, Ur. l. 1/81) predvideno posebno normativno varstvo z razglasitvenim aktom.

V Republiki Sloveniji je bilo do 31. 12. 1996 razglašanih 6488 kulturnih spomenikov. Poleg tega je bilo začasno razglašanih še 225 kulturnih spomenikov, njihova razglasitev pa je veči-

noma že potekla. Poleg teh je služba za varstvo kulturne dediščine ovrednotila večje število objektov, skupin objektov ali območij za kulturne spomenike, ki pa še niso razglašeni. Med kulturnimi spomeniki so tudi objekti, skupine objektov ali območij, za katere naj bi imela država še prav poseben interes. To so *kulturni spomeniki velikega ali izjemnega pomena* (21. čl. *Zakona o naravni in kulturni dediščini*), ki jih sicer ni razglasil parlament, kot to predvideva zakon, so pa v prostorskih sestavinah veljavnega dolgoročnega plana Republike Slovenije za obdobje od 1986 do 2000, ki je bil dopolnjen leta 1989, določeni kot obvezno izhodišče države, ki ga morajo občine upoštevati pri opredeljevanju svojih prostorskih planov.

Med spomeniki velikega ali izjemnega pomena imamo tri območja dediščinske kulturne krajine, ki so po merilu izjemne univerzalne vrednosti svetovno pomembne in se za njih pripravlja vpis na poskusno *Listo svetovne dediščine* pri Unescu.

Sem sodijo tudi tiste zvrsti in podzvrsti kulturne dediščine, ki so *posebej varovane z mednarodnimi pogodbami ali se na njo nanašajo resolucije in priporočila meddržavnih organizacij*, katerih članica je Republika Slovenija. Gre za tiste dele dediščine, ki so posebno pomembne in/ali ogrožene z vidika vzpostavljanja enotne evropske politike varstva. Zapisana je v ratificirani konvenciji o varstvu arheološke dediščine, v številnih resolucijah in priporočilih Sveta Evrope, npr. o varstvu stavbne dediščine ob naravnih nesrečah, o varstvu kulturne krajine, o varstvu pred onesnaževanjem in kislim dežjem itd.

Varstvo kulturne dediščine je ohranjanje vrednot oblikovanosti, materialov, izdelave, postavljenosti v prostor ter ožje in širše okolice. Varstvo kulturne dediščine, ki ni ovrednotena kot kulturni spomenik, je predvsem domena urejanja prostora in naselij. Načeloma jo je potrebno ohraniti na mestu samem (*in situ*), v ustrezno velikem vplivnem območju, v katerem je potrebno preprečiti negativne vplive iz okolice na dediščino, ne sme se jih neustrezno rabiti, možni pa so le tisti posegi, ki prispevajo k trajni ohranitvi ali zvišanju vrednosti.

Varstvo kulturnega spomenika je njegovo ohranjanje v avtentični pričevalnosti, ki lahko v primeru nekaterih kulturnih spomenikov obsega tudi varovanje objekta, skupine objektov ali območja v celoti, neokrnjenosti in izvirnosti, dejavnost pa naj bi bila v skladu s spomeniškim značajem kulturnega spomenika. To lahko pri nekaterih kulturnih spomenikih pomeni tudi, da dejavnost služi le za potrebe varstva in po potrebi za konserviranje in restavriranje. O obojem odloča pristojna služba za varstvo kulturne dediščine na temelju konservatorskih argumentov pri pripravi strokovne utemeljitve razglasitvenega akta ter na podlagi podrobnejših smernic in pogojev za prostorske planske in izvedbene akte.

OHRANJANJE IN RAZVOJ IDENTITETE

Za varstvo nepremične kulturne dediščine je potrebno *integralno varstvo*. Integralno varstvo presega področje kulture in posega na različna področja (regionalni razvoj, urejanje prostora, stanovanja, turizem, kmetijstvo, javna uprava, finance, izobraževanje, obveščanje, itd.) in ravni (država, regija, občina). To so ukrepi, ki zagotavljajo ohranjanje dediščine kot dela določenega okolja, njeno uporabo in prilagoditev potrebam družbe.

Država bo poleg sistemskih ukrepov integralnega varstva morala zagotoviti posebne ukrepe za varstvo tistega dela nepremične kulturne dediščine, za katere ima poseben interes.

Izjemno pomembno je povezovanje različnih resorjev v okviru vlade pri vprašanih varstva nepremične naravne in kulturne dediščine kot nalog nacionalnega pomena, kar še ni zagotovljeno. Področje dediščine in ohranjanja identitete je potrebno tudi implicitno vključiti v *Resolucijo o nacionalni varnosti Republike Slovenije*.

Na tako delovanje nas kot državo obvezuje *Resolucija Sveta Evrope o prilagoditvi zakonov in predpisov zahtevam integralnega varstva stavbne dediščine* iz leta 1976, ki je temeljna listina za varstvo kulturne dediščine kot širše naloge na področjih urejanja prostora, regionalnega razvoja, delovanja javnih organov, financ, obveščanja in izobraževanja.

Država mora na večini področij še uveljaviti že leta 1991 ratificirano *konvencijo o varstvu evropske stavbne dediščine Sveta Evrope*, ki zahteva prilagoditev zakonskih, upravnih, finančnih in drugih ureditev na različnih področjih predvsem izven kulture.

Resolucija nalaga obveznost države za izdelavo natančnih evidenc kulturne dediščine in ustrezne dokumentacije za primer ogroženosti; za uveljavitev varstva kulturne dediščine kot cilja urejanja prostora; za prepoved odstranitve in oskrnjavanja spomenikov ter prilagoditev upravnih postopkov; za širitev varstva na okolico spomenika in nedediščinski del spomeniškega območja; za zagotavljanje javne finančne podpore; za splošno izboljšanje življenjskega okolja v okolici spomenika; za spodbujanje zasebne pobude za obnovo; za podporne fiskalne, prostorske, razvojne in kulturne politike; za podporo znanstvenim raziskavam za ugotavljanje in analiranje škodljivih posledic onesnaževanja na kulturno dediščino in za iskanje načinov odpravljanja posledic; za vzpostavitev ustreznih mehanizmov za pridobivanje informacij, za posvetovanje in sodelovanje na raznih ravneh, za spodbujanje razvoja pokroviteljstva in nepridobitnih združenj; za razvijanje zavesti javnosti o pomenu ohranjanja stavbne dediščine kot elementa kulturne identitete in vira za navdih ter ustvarjalnost sedanjih in bodočih generacij ter v ta namen izpopolnjevati ukrepe za širjenje informacij zaradi vzbujanja interesa javnosti od šolskih let naprej in demonstriranja enotnosti kulturne dediščine ter vezi med arhitekturo, umetnostjo, tradicijo in načinom življenja na evropski, nacionalni in regionalni ravni.

Varstvo dediščine je potrebno upoštevati - glede na opisana izhodišča - pri oblikovanju *prostorske politike in prostorskega plana države*. Pri tem je potrebno upoštevati načela racionalnosti, trajnosti, samobitnosti, suverenosti in načelo najmanjšega še sprejemljivega poseganja, ki na eni strani upoštevajo dediščino kot omejitveni dejavnik, na drugi strani pa kot razvojni in prostorski potencial za razvoj določenih oblik dejavnosti, skladnih s cilji ohranitve dediščine. S tem naj bi bila zagotovljena ohranitev naravnih in kulturnih vrednot dediščine in ustrezna raba njenih družbeno-gospodarskih potencialov.

SKLEPI IN PREDLOGI

1. Etnologija je kot stroka že dosegla takšno razvojno stopnjo, da je njene izkušnje mogoče in nujno neposredno uporabiti pri pripravi novega zakona o varovanju naravne in kulturne dediščine, ki bo integralen in bo predvideval tudi soupravljanje državljanov oziroma lastnikov spomenikov ali dediščine, bodisi naravne ali kulturne.
2. Cilj varstva nepremične naravne in kulturne dediščine je trajna ohranitev tistih vrednot, zaradi katerih sta bila priznana za dediščino, in sicer na tak način, da razvija in ohranja identiteto ljudi, prostora in države Republike Slovenije.
3. Varstvo naravne in kulturne dediščine zaostaja zaradi neučinkovitega izvajanja politike urejanja prostora, nepopolne sistemske ureditve (sistemski zakoni, politike, nacionalni programi, strategije, finančni mehanizmi) in pomanjkljivega izvajanja obstoječih sistemskih rešitev.
4. Zakoni in drugi predpisi še niso usklajeni z mednarodnimi pogodbami. Svetla izjema je leta 1994 sprejeti Zakon o varstvu pred naravnimi nesrečami, ki upošteva kulturno dediščino kot posebno varovano prvino v skladu s priporočili Sveta Evrope o varstvu stavbne dediščine pred naravnimi nesrečami.
5. Velik problem je, da se na izvedbenih ravneh tudi že sprejeta zakonodaja še ne uporablja v zadostni meri, zato je potrebno premostiti prepad med formalno-zakonodajno in organizacijsko ravno.
6. Integralno varstvo, prežeto s strokami in harmonizirano z resorji ter tudi prevzemanje mednarodnih standardov varstva, edino omogoča razvoj in ohranjanje identitete ljudi in države. To bo omogočilo dejstvo, da z novo državo in njenim članstvom v mednarodnih organizacijah raste potreba po vključevanju vseh vrst varstva dediščine v mednarodni in svetovni kontekst.